

1948 - פרשת עלי קאסם

מאת:

קמ"ש הדס הרוש, תובעת צבאית בפרקליטות איו"ש, התביעה הצבאית

רס"ן ויקטוריה חואס, הממונה על התביעה ביהודה, פרקליטות איו"ש, התביעה הצבאית

באחד מלילותיו של חודש נובמבר 1948 יצא עלי קאסם, בעל קרקעות ערבי, מדירתו עם מכריו היהודים, ומאז לא שב אליה. מספר ימים לאחר מכן, נמצאה גופתו ביערות הכרמל. סברות שונות הועלו בקשר למותו, אולם במהרה התברר כי האחראי לכך הוא איסר בארי, ראש שירות הידיעות (הש"י). בהוראת ראש הממשלה ושר הביטחון דאז, דוד בן-גוריון, מינה הרמטכ"ל ועדת בירור, ובעקבות ממצאיה הוגש נגד בארי כתב-אישום לבית-הדין הצבאי. בית-הדין הרשיע את בארי בעבירה של חריגה מסמכות, זיכה אותו משימוש לרעה בסמכות וגזר עליו סילוק מתפקידו, ללא הורדה בדרגה.

רקע עובדתי

עלי קאסם היה בעליהן של אדמות בוואדי פאליק שבעמק חפר ונדע כמי שמוכר קרקעות ליהודים. קשריו הטובים עם היישוב העברי הביאו לגיוסו של עלי כמודיע בש"י, שירות הידיעות של ארגון ההגנה, שעל בסיסו קמו שירותי הביטחון והמודיעין של מדינת ישראל. ביום 30 ביוני 1948 פורק הש"י והפך למחלקת המודיעין בצה"ל. איסר בארי מונה לראש המחלקה, בדרגת סגן-אלוף. עלי קאסם המשיך לשמש כמודיע של השירות בתקופה זו.

בקרב לאומנים ערביים, יצא שמו של קאסם לשמצה כמי שבגד בעמו. מחשש לחייו הוא הועבר עם משפחתו ליפו. בחסות קציני הממשל הצבאי, הסתובב קאסם בחופשיות ביפו ובתל-אביב, ואף יצא לסיורים ברחבי ארץ. בסיורים הללו נחשד, כי הוא אוסף מידע ומעבירו לידי הכוחות הערביים במטרה לטהר את שמו.

בשל כך עלה חשש בקרב גורמי המודיעין, כי קאסם יחמוק מהמדינה, יעבור לשורות האויב ויעביר, עבור תשלום, ידיעות שעלולות לגרום נזק רב למדינת ישראל שבתחילת דרכה. לפיכך, ביום 16 בנובמבר 1948 חתם ראש הש"י, סא"ל בארי, על פקודה להוציא להורג את עלי קאסם והורה לקצין המודיעין, דוד קרון, לבצע. האחרון הוציא לפועל את הפקודה, כבר באותו היום, בוואדי ביערות הכרמל.

כותרת מעיתון "הבקר", 25 בנובמבר 1948

במשך מספר שבועות פורסמו בעיתונות ידיעות בקשר לתעלומת הירצחו של קאסם, ובהן סברות שונות. תחילה, סברו כי מדובר ברצח על רקע קשריו המסחריים, ובהמשך הועלתה השערה כי רוצחיו הם מאנשי המופתי.

אולם, במהלך חקירת משטרת ישראל עלה חשד כנגד סא"ל איסר בארי כמי שאחראי להוצאה להורג. בעקבות כך, הורה דוד בן-גוריון, על הקמת ועדת בירור בראשותו דוד שאלתיאל, ראש הש"י שקדם לבארי. יש לציין שבאותם ימים ממש התבררה פרשת הוצאתו להורג של רס"ן מאיר טוביאנסקי ז"ל בידי בית דין שדה, פרשה עגומה אשר אף בה היה חלק ישיר לבארי.

ביום 9 לדצמבר 1948 קיבל בן-גוריון את ממצאי הוועדה. בעקבות כך, הוא הודיע לרמטכ"ל כי יש לסלק את בארי מהשירות לאלתר. הרמטכ"ל הפסיק את פעילותו של בארי, אולם טען כי אין להדיחו ללא משפט. שר המשפטים, פנחס רוזבליט, והיועמ"ש דאז, י"ש שפירא, סברו כי יש להעמיד את בארי לדין באשמת רצח. בן-גוריון, שסבר כי עמדת רוזבליט מרחיקת לכת, ביקש את עמדת הרמטכ"ל. האחרון, לאחר התייעצות עם התובע הצבאי הראשי (באותה עת טרם הפכה התביעה הצבאית לפרקליטות הצבאית), סא"ל חטר-ישי, הסכים כי יש להעמיד את בארי לדין, אולם בגין עבירה של חריגה מסמכות.

ההליך המשפטי

בהמשך ממצאי וועדת הבירור הוגש נגד בארי כתב אישום, בהתאם לחוקת השיפוט הצבאי, התש"ח-1948, ששימשה כקודקס המשפטי של מערכת המשפט הצבאית באותה עת. כתב האישום נחתם בידי סא"ל חטר-ישי וייחס לבארי שני פרטי-אישום: **הראשון**, חריגה מסמכות, לפי תקנה 86 לחוקת השיפוט, בגין חתימתו על הצו להוצאתו של עלי להורג, וכן בשל אחריותו לביצוע הצו. מעשים אלו, לפי כתב האישום, גרמו נזק מוסרי חמור לצבא. **השני**, עניינו שימוש לרעה בסמכות, לפי תקנה 87 לחוקת השיפוט, כלפי אחד מפקודיו, הוא עלי קאסם המנוח.

בהוראת הרמטכ"ל, המשפט נערך בפני בית דין צבאי מיוחד, לפי תקנה 28 לחוקת השיפוט. בית דין זה התמנה על ידי נשיא ביה"ד הצבאי העליון, שהוא בית-הדין הצבאי לערעורים, והרכבו חייב היה לכלול לפחות אחד מהשופטים הקבועים בבית-דין זה. המשפט החל ביום 18 בינואר 1949 בפני הרכב שבראשו סא"ל יזהר הררי, ולצדו השופטים סא"ל אשר פלד וסא"ל יהושע אשל.

ההליך נוהל על ידי התובע הצבאי, רס"ן בנימין כהן, בעוד הנאשם ייצג את עצמו. רס"ן כהן טען כי בכך שהורה על הוצאת עלי קאסם להורג, חרג הנאשם מסמכותו ומהפרוצדורה הקבועה בחוק לבירור אשמתו של אדם. בהקשר זה הודגש, כי שאלת אופיו של המנוח אינה רלוונטית להליך, אלא יש לבחון אם ניתנה לו הזדמנות להגן על עצמו מפני החשדות. עוד נטען, כי לא עומדת לבארי הגנת התקנה לפיה הייתה למעשיו הצדקה מספיקה. זאת, משום שבתקופה שבין אוגוסט לבין נובמבר 1948, על אף החשש כי עלי קאסם יחבור לאויב, אפשר השירות למנוח להסתובב בישראל באופן חופשי. רק בחודש נובמבר החליטו גורמי השירות, כי "האיש יודע יותר מידי והגיע הזמן לחסלו", וזאת ללא מידע חדש. רס"ן כהן ציין, כי הסיבה לכך שלא מיוחסת לבארי עבירת רצח נבעה אך מהעובדה שמדובר היה באירוע ראשון מסוגו. נסיבה זו הובילה למעשה לנקיטת גישה זהירה בניסוח כתב האישום.

פרשת ההגנה של בארי התבססה על שלוש טענות עיקריות: **האחת**, כי עמדה לנאשם הגנת התקנה, קרי, הצדקה מספיקה, משום שבזמן הרלוונטי התקיים חשש ממשי כי עלי קאסם יברח למדינת אויב. חשש זה עורר צורך דחוף למנוע את בריחתו ואת הנזק הרב שעלול היה להיגרם מכך שימסור ידיעות לאויב. **השנייה**, נגעה לעובדה שההמתה, באופן בו נעשתה במקרה זה, לא נאסרה בחוק, ולכך שעונשי מוות, לטענת בארי, היו מקובלים אז בקרב קהילת המודיעין.

לפיכך, טען בארי, כי יש לבחון את מעשהו בראי המקובל באותה תקופה. **הטענה השלישית** גרסה, כי למנוח יוחסו מעשים רבים המצדיקים עונש מיתה.

בפסק הדין, שאושר על ידי הרמטכ"ל, מצא בית-הדין הצבאי כי אכן התקיים חשש ממשי שעלי קאסם יחמוק מהמדינה וימסור לאויב ידיעות העלולות להזיק לישראל, וכי אכן יוחסו לו בעבר מעשים רבים בגינם ראוי היה לעונש מיתה. עם זאת קבע, **כי אין להביא עבריו על עונשו ללא פסק דין של בית-דין שהוקם כחוק.**

כמו כן, דחה בית-הדין את טענת הנאשם בדבר הגנת התקנה, תוך שקבע כי הנאשם פעל באופן בלתי מידתי. בית-הדין הדגיש, **כי אין להשלים עם שיטה בה שירות במדינה ימצא פועל מעל לחוק וישתמש בסמכות שלא ניתנה לו בחוק.**

לבסוף, בשל הטעמים האמורים, הרשיע בית-הדין את בארי באשמת חריגה מסמכות, אך זיכה אותו מאשמת שימוש לרעה בסמכות. בעקבות כך, נגזר על הנאשם בארי עונש של סילוק מתפקידו. בית-הדין החליט לא לפגוע בדרגת הנאשם, מתוך התחשבות בשירותו המועיל והמסור, בנסיבות ביצוע העבירה וכן בנסיבות התקופה, שהייתה תקופת מהפכה-לאומית וזמן-מעבר מתקופת המחתרת לחיי המדינה התקינים.

חשיבות הפרשה

פרשת עלי קאסם היא, במידה רבה, סימן-דרך במעבר מפעילות הגנה מחתרית לפעילות ממוסדת במסגרת מדינה. בנאום הסיכום שלו בבית-הדין הצבאי, עמד התובע רס"ן כהן, על-כך שמרגע ייסוד המדינה ובתי-הדין, לא נותר מקום לכללים שהיו מקובלים בתקופת המחתרות. כדי שכל אזרח יוכל לנוס בלילה בשקט, הוא צריך להיות בטוח שלא יאונה לו דבר מחוץ לפרוצדורה הקבועה בחוק. לשם כך נקבעו מסלולים חוקיים ברורים ומחוץ להם אסור ללכת, גם אם לכאורה קיימת הצדקה לסנקציה כלפי אדם.

בדבריו, העביר בית-הדין מסר מפורש, לפיו במדינה מתוקנת אין מקום "למשפט עצמי", גם אם נערך הוא בידי הגורם האמון על ביטחון המדינה. הכללים הפרוצדורליים שנקבעו נועדו להגן על עקרונות היסוד במשטר דמוקרטי, ובהם הזכות להליך הוגן, לרבות הזכות להתגונן מפני האשמות.

זאת ועוד, פרשה זו היא דגלון זיכרון עבורנו כתובעים. קציני המודיעין שהעידו במהלך ההליך היו משוכנעים בצדקתם ועמדו מאחורי מעשיהם, לאורך כל הדרך. עלינו לזכור, כי צדקת התוצאה אינה תמיד השאלה העיקרית, והיא לעולם לא השאלה היחידה; שומה עלינו לוודא, כי ההליך מתקיים באופן הוגן. האינטרס הציבורי עליו אנו אמונים כולל בתוכו גם את עקרונות סדרי החוק והמשפט, ואת כללי סדרי הדין.

מדוע בחרנו בנושא?

פרשת עלי קאסם היא פרשה חשובה, אולם באותה העת היא לא נודעה לכל, על אף חשיבות קביעותיו של בית-הדין, שהיום אולי נראות מובנות מאליהן.

פרשת זו העלתה לדיון ראשוני וחשוב, וכורכת בתוכה קביעות חשובות בקשר לעקרונות בדבר אי-עשיית "משפט עצמי" ובדבר נחיצותו והכרחיותו של הליך משפטי הוגן; מערכת המשפט הצבאית אמרה באופן ברור, כי אף אדם אינו מעל לחוק וכי על כולנו לפעול במסגרתו ובהתאם לכלליו.

לאור תפקידנו במערכת המשפט הצבאית, ראינו חשיבות רבה בהיכרות עם פרשה זו ובהדגשתם וריענונם של הלקחים העולים ממנה, ורלוונטיים לכל העוסקים באכיפת הדין, בכל עת.

להרחבה בנושא, ראו את המקורות הבאים:

- מאיר פעיל **מההגנה לצה"ל, התארגנות הצבא הסדיר, היערכותו והתעצמותו**, בתוך: יהושע בן אריה (עורך), **ההיסטוריה של ארץ ישראל** כרך עשירי - מלחמת העצמאות (1947-1949), הוצאת כתר ויד יצחק בן צבי, 1983, עמ' 137.
- צבי ענבר **"מאזניים וחרב"** (2005) בעמ' 494-496.
- צבי ענבר **"משפטו של סא"ל איסר בארי"** **משפט וצבא**, עמ' 708-711.
- צבי ענבר **"ערעור על פי הוראת ראש המחוז השיפוטי"** **משפט וצבא** 16 (התשס"ג) 705.
- **"עלי קאסם נרצח"** **הבקר** 1, 25.11.1948.
- **"נמצאה גופתו של עלי קאסם"** **חרות** 6, 26.11.1948.
- **"נרצח עשיר ערבי בנסיבות מסתוריות"** על **המשמר** 6, 26.11.1948.
- סופרנו בתל אביב **"עלי קאסם נרצח"** **הבקר** 1, 28.11.1948.
- **"תעלומת רצח עלי קסם"** **דבר** 4, 29.11.1948.
- סופר חרות בת"א **"רקע פרטי לרצח עלי קסם"** **חרות** 4, 1.12.1948.
- **"לרצח העשיר הערבי"** **הצפה** 3, 6.12.1948.
- **"נעצרו שני ערבים החשודים ברצח קאסם עליו"** **דבר** 3, 6.12.1948.
- פרשת טוביאנסקי - מאמר מורשת מאת סגן יובל שמחיס - אתר הפרקליטות הצבאית ([קישור](#)).